

תוכן

9	תודות
11	הערה על התיעוד
13	רשימת קיצורים, ראשי תיבות ומונחים זרים
15	פתח דבר
17	מבוא
21	המחקר ומטרותיו
24	היסטוריוגרפיה
28	מקורות
30	מבנה הספר
31	מדוע בכל זאת לחקור קואופרציה?

פרק 1 אידיאולוגיה ויְתָדוֹת: יסודות לחקלאות היהודית

35	השיתופית ברוסיה
	התשתית האידיאולוגית והמעשית של הקואופרציה
37	החקלאית המאורגנת במזרח אירופה
45	השרשרת האנושית של קואופרציה בהתיישבות
51	מפה ומשם: מנהיגים ופעילים באגרריזציה יהודית
55	מקורות להשראה סוציאליסטית
60	יסודות הקואופרציה מבחוץ ומבפנים
72	סיכום

פרק 2 הקואופרציה במושבות קרים ודרום אוקראינה,

74	1929-1924: בין חזון להכרח
75	המפעל המאורגן יוצא לדרך
78	הקואופרציה בהתיישבות היהודית
83	הגופים השיתופיים הראשוניים קואופרציה יהודית והגופים הסובייטים
88	בראשית המפעל ערב הקולקטיביזציה המלאה: המפגש בין המושבות היהודיות ובין האינטרס הפוליטי הסובייטי
91	פירוק הדור הראשון של הקואופרטיבים
93	מהפך: התייצבות הדור השני של האגודות,
97	1928-1926

פרק 3 שיתופיות בצל הזעזוע הכלל-ארצי: חורף 1929-1930

- 104עד מלחמת העולם
- 107הקואופרטיב היהודי כחיסון נגד הקולקטיביזציה המלאה ...
- 113חוק וסדר במעבר לפורמט קולקטיבי
- 117”מפסידים” ו”מרוויחים” בשנות השלושים
- 123סיכום

פרק 4 קואופרציה בשירות הציונות האוטופית או מקלט החורף:

- 127קומונות החלוץ, וז'ה נובה ומושבת מאיפלד
- 128נתונים בסיסיים על מבנה המושבות
- 131קומונות תל-חי ומשמר
- 131המשטר וקומונות החלוץ
- 136מדוע קרים?
- 140קואופרציה חקלאית בסגנון חלוצי
- 143הפילוג בשיתופיות
- 149וויו נובה
- 153חיכוכים ב”דרך החדשה”
- 163מאיפלד
- 175נשים, גברים וענייני מגדר
- 178סיכום

183סיכום. הקואופרציה החקלאית היהודית: מבט רחב

- 184קואופרציה פה ושם
- 185במזרח אירופה
- 188בארגנטינה
- 192בארצות הברית ובקנדה
- 198ביישוב היהודי בארץ-ישראל
- 201פניה הרבים של השיתופיות בעולם היהודי 1890-1941
-אידיאולוגיה, פוליטיקה ופרקטיקה בגורל
- 203הקואופרטיב החקלאי היהודי
- 208תפקיד היחיד בקואופרציה היהודית
- 211סוף דבר: הרהורים על הקואופרציה בעולם היהודי העכשווי ..

215מקורות

- 215א. חומר ארכיוני
- 217ב. ספרים וכתבי עת
- 240ג. תיעוד בעל-פה

243מפתח

Iתקציר באנגלית

תודות

המחקר לספר התברך בסיוע הנדיב של מספר קרנות בישראל ובחור"ל. המחקר בבריה"מ לשעבר נתמך ע"י Research Scholar Program of the American Councils for International Education (ACTR-ACCELS). המחקר בארה"ב הסתייע ע"י שני מוסדות, The John Fischer Scholarship from the Tauber Institute for the Study of European Jewry and YIVO's Visiting Research Fellowship at the Max Weinreich Center.

עבודת המחקר בישראל נתמכה במלגה שניתנה לי ע"י יד טבנקין, המרכז המחקרי, רעיוני ותיעודי של התנועה הקיבוצית. כתיבת הספר נעשתה בחלקה הגדול בתקופה שהותי כעמית מחקר במכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן באוניברסיטה העברית בירושלים מטעם קרן Lady Davis, אשר איפשרה את הפנאי לעסוק במלאכה.

בהזדמנות זו ברצוני להודות לפרופסור סרג'ו דלה-פרגולה ולפרופסור גדעון שמעוני, אשר שימשו כיושבי ראש של המכון ליהדות זמננו בתקופת כתיבה הספר. שניהם תמכו בי באצילות בראשית המסלול המקצועי שלי באוניברסיטה. לפרופסור יונתן פרנקל, מורי בעבר ועמיתי היום באוניברסיטה העברית, אני מודה על השנים של השקעה שמקבלות, אני מקווה, תמורה חלקית, בספר זה.

פרופסור יעקב עובד ושלמה סלע ביד טבנקין סייעו מאוד בתהליך רב-השנים שבסופו יוצאת העבודה לאור. יעקב סתר מיד טבנקין עמל קשות על עריכת הספר ותודתי העמוקה נתונה לו. אורנה פאוקר מקיבוץ ניר עוז עזרה בליטוש העברית בשלב הכנת כתב היד.

הספר יוצא לאור בסיוע הקרן ע"ש מ"א דושקין במכון ליהדות זמננו שבאוניברסיטה העברית בירושלים. כמו כן תמכה בהוצאת הספר הקרן ע"ש אריה (ליאו) לובין ז"ל שבפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית. ועדת המחקר של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית תמכה גם היא בהוצאה לאור. הספר מופיע גם בסיוע קרן חבצלת, מוסדות תרבות וחינוך של השומר הצעיר.

לדליה ולשמעון דקל, מילים לא יודעות לבטא את הכרת תודתי לכם על התמיכה והדאגה לאורך השנים. ה"תודה" האחרונה שמורה לארבעת ילדיי – איתי, דותן, שגיא ואופיר – המזכירים לי מדי יום את היבול האישי החשוב והיפה ביותר שצמח בנוף החיים השיתופיים-חקלאיים בישראל.

יונתן דקל-חן

ירושלים קיבוץ ניר עוז

הערה על התיעוד

ספר זה עושה שימוש נרחב במקורות שהתפרסמו בעברית, אנגלית, רוסית ויידיש. בכל מקרה ציון חומר התיעוד בהערות השוליים מופיע בשפת המקור. במקרה של חומרים שהתפרסמו ברוסית, הציון מופיע באותיות לטיניות (transliteration). בגוף הספר מופיע ציון מקוצר של כל פרסום (שם המחבר, כותרת מקוצרת ועמודים). פרטים מלאים על כל פרסום נמצאים ברשימת המקורות בסוף הספר. כמו כן, התיעוד בעל-פה הנמצא בגוף הספר צוין בהערות שוליים רק בקיצור. הפירוט המלא של הראיונות נמצא ברשימת המקורות.

הספר משתמש במקורות ארכיונאיים רבים. שיטת הציון היא על-פי המקובל בכל אחת מהארצות שממנה נאספו החומרים. ישנם ראשי תיבות רבים המגדירים את החומר הארכיוני בהערות השוליים. הסבר של ראשי התיבות נמצא בעמודים "רשימת קיצורים, ראשי תיבות, ומונחים זרים".

רשימת קיצורים, ראשי תיבות ומונחים זרים

החברה החקלאית של ועד הג'וינט האמריקאי-היהודי. החברה לעמלים החקלאים היהודים. ארגון להפצת שיקום יהודים באמצעות חינוך בין-יהודי רוסיה. הוקם ברוסיה בשנת 1891. עבר תהליך של "סובייטיזציה" אחרי אוקטובר 1917. האיגוד העולמי של אורט. הוקם בברלין בשנת 1921. קבוצה של פעילים קומוניסטיים צעירים מהעיר שנשלחו לכפרים כדי לכפות את הקולקטיביזציה המלאה. הסוכנות האמריקאית לסעד. קבוצות משותפות לייצור. אחרי 1929, גם צורת קולחוז שאיפשר בעלות פרטית מוגבלת על אמצעי ייצור. ועד הג'וינט האמריקאי-היהודי. הסקציה היהודית של המפלגה הקומוניסטית בבריה"מ. החברה להתיישבות יהודית. הקומונה הכפרית המסורתית ברוסיה. המדיניות הכלכלית החדשה. חוזה קולקטיבית בהנהלת המדינה. איכר אמיד (פירוש מילולי, "אגרוף"). חוזה קולקטיבית בבריה"מ. הוועד ליישוב עמלים יהודים על הקרקע תחת המועצה הסובייטית ללאומים בוועד הפועל המרכזי של בריה"מ. תנועת הנוער של המפלגה הקומוניסטית בבריה"מ.	אגרו-ג'וינט אוזט אורט אורט-פארבאנד אנשי ה-25,000 אר"א ארטל ג'וינט יבסקציה יק"א מיר נא"פ סובחוז קולאק קולחוז קומזט קומסומול
---	--

AJA	American Jewish Archives, Cincinnati, Ohio.
AJHS	American Jewish Historical Society (Waltham, Mass. and New York, N.Y.)
ASJFSR	The American Society for Jewish Farm Settlements in Russia, Inc.
BP	Jacob Billikopf Papers, Manuscript Collection 13, American Jewish Archives, Cincinnati, Ohio.
delo (d.)	תיק ארכיוני
fond (f.)	אוסף ארכיוני
GAARK	ארכיון ממלכתי של מועצת השרים של הרפובליקה האוטונומית של קרים
GARF	ארכיון ממלכתי של הפדרציה הרוסית
GPU	המשטרה החשאית הפוליטית בבריה"מ, 1921-1924
HIAS	חברה לסיוע ההגירה היהודית
IRO	משרד ההתיישבות התעשייתית
JAS	החברה החקלאית היהודית
JDC	ועד הג'וינט האמריקאי-היהודי
MP	Louis Marshall Papers, Manuscript Collection 359, American Jewish Archives, Cincinnati, Ohio.
MS Coll	אוסף ארכיוני
MTS	תחנת טרקטורים מרכזית
obkom	הוועד הפועל המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בפרובינציה
oblast	פרובינציה מנהלית
OGPU	המשטרה החשאית הפוליטית בבריה"מ, 1924-1934
opis (op.)	קבוצת מסמכים בתוך אוסף ארכיוני
RG	אוסף ארכיוני
RGASPI	הארכיון הרוסי הממלכתי להיסטוריה פוליטית-חברתית
Sovnarkom	מועצת הקומיסרים העממיים
SOZ	אגודה משותפת לייצור חקלאי
TOZ	דומה ל-SOZ
TsIK	הוועד הפועל המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בפרובליקה סובייטית
VEUM	כתב העת של האוניברסיטה היהודית במוסקבה
VTsIK	הוועד הפועל המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בבריה"מ
WP	Felix Warburg Papers, Manuscript Collection 457, American Jewish Archives, Cincinnati, Ohio
YIVO	Archive of the YIVO Institute for Jewish Research, New York.

פתח דבר

רצה הגורל שהספר שלפניכם יוצא לאור במעין צומת דרכים היסטורי בקואופרציה החקלאית בישראל. מצד אחד, אנחנו נמצאים בעידן של ניסיונות פירוק והפרטה של גופים קואופרטיביים גדולים כמו "תנובה", שעיצבו עד היום את הנוף הכלכלי במדינה, ומצד אחר, התנועה הקיבוצית נמצאת בעיצומו של תהליך הפרטה וחיפוש מהות חדשה. אני תקווה שהספר יתרום משהו לדין הרחב הזה.

במובנים רבים הספר מהווה הצטלבות של העולם האקדמי עם העשייה בעולם הקואופרציה החקלאית. אני עצמי ממזג בין שני העולמות: כאיש סגל באוניברסיטה העברית וכחבר קיבוץ בעל עבר של עבודה במגוון ענפים חקלאיים. גם שיתוף הפעולה בין בתי ההוצאה לאור מאגנס ויד טבנקין מגלם בתוכו את השילוב בין אקדמיה לחקלאות. הראשון הינו המו"ל של האוניברסיטה העברית, והשני משמש כבית הוצאה לאור במכון המחקר של התנועה הקיבוצית. אני מאמין כי האנושות היא במיטבה כאשר כיפת הקואופרציה תומכת בעשייה מושכלת והומאנית. עם זאת, גם העוסקים בקואופרציה חייבים ללמוד להתאים את העשייה למציאות המשתנה. מכאן מובן כי האקדמיה והקואופרציה זקוקות זו לזו.

את ההשראה לספר קיבלתי לפני שנים מספר, בעת שהותי בחו"ל והכנת העבודה לתואר שלישי. החיבור התפרסם בסופו של דבר בשנת 2005 כמונוגרפיה (*Farming the Red Land: Jewish Agricultural Colonization and Local Soviet Power*). בישיבתי בארכיונים וליד המחשב במקומות רבים בניכר, חלמתי על ביתי בקיבוץ במערב הנגב. באותם ימים התגבש בי רעיון לחבר ספר אחר שיעקוב מקרוב אחר

תולדות שיתוף הפעולה בחקלאות היהודית. תופעה זו משכה אותי לחיי הקיבוץ לפני יותר מרבע מאה אם כי היא מתערערת לאחורונה. עם חזרת משפחתי לישראל בשנת 2001, התחלתי במחקר על הקואופרציה החקלאית היהודית במזרח אירופה. עד מהרה התגלתה לי תמונה מורכבת הרבה יותר ממה ששיעורתי בראשית הדרך. התברר שהשיתוף השתרש בהצלחה לא מבוטלת בחקלאות היהודית באזורים רבים בעולם היהודי המודרני. הדבר עורר בי סקרנות לבדוק את המציאות הקואופרטיבית במפעלי החקלאות השונים שקמו ברחבי העולם היהודי מאז סוף המאה ה"ט. תוצרי בדיקה זאת כלולים בספר הנוכחי.

מתברר שהחקלאות, והקואופרציה בתוכה, הינן מרכיבים חשובים בעולם היהודי בימינו. אפשר לראות זאת דרך מחקר אקדמי כמו הספר הנוכחי, ובמציאות היום-יומית של החקלאות הארץ-ישראלית. הנוכחות הבולטת של החקלאות בתפוצות ובישראל מצטרפת לעוד שורה של קשרים בין-יבשתיים בעולם היהודי המודרני. רעיונות ודפוסי פעולה רבים חוצים גבולות ואזורים כדי לחבר בין קהילות יהודיות וגורלן. דוגמאות לקשרים בינלאומיים אלה ניתן למצוא במחקר חדש המתנהל בישראל ובצפון אמריקה בסוגיות של ארגונים פילנתרופיים והשירות הצבאי כמאפיין בחוויה היהודית בתפוצות.